
Marginaal: beschaving en geweld

De hier verzamelde artikelen zijn alle ontstaan als bijdragen voor een conferentie over civilisatieprocessen en civilisatietheorieën.¹ Wat deze opstellen met elkaar verbindt is een kritische beschouwing van de civilisatietheorie van Norbert Elias. Deze theorie is gebaseerd op zijn studies van de Franse hofsamenleving en komt er op neer dat staatsvorming en civilisering hand in hand gaan, dat meer gedifferentieerde samenlevingen meer gedifferentieerde gedragscodes vereisen en mogelijk maken. Kan dit model van civilisatieprocessen getoetst worden en op grond van nieuwe bevindingen worden uitgebreid en herzien? Kan het als leidraad dienen voor onderzoek naar soortgelijke processen elders?

In zijn inleiding bij de tweede druk van *Ueber den Prozess der Zivilisation* (Bern/München: Francke Verlag 1969 I, pp. xiii-xiv) spreekt Elias over het belang en de noodzaak van een grondige toetsing en kritische bespreking van zijn theorie. Maar het is opvallend dat de grote belangstelling die er voor zijn werk met name in Nederland sinds ruim tien jaar bestaat evenmin tot een dergelijke discussie geleid heeft. Hoewel zijn geschriften sommige onderzoekers geïnspireerd hebben, is de weerklink op zijn werk overwegend eenzijdig en onkritisch geweest. Naast min of meer geslaagde illustraties van het 'voorschrijdende civilisatieproces', heeft het niet ontbroken aan pogingen tot exegese en immunisering van de theorie.

In de hier gebundelde artikelen schetsen de auteurs aan de hand van historische en etnografische gegevens in hoeverre de civilisatietheorie van Elias bruikbaar is voor verder onderzoek en op welke punten ze dient te worden aangevuld en gecorrigeerd. Deze punten omvatten ten eerste het gebruik van de bronnen. Elias heeft voornamelijk gezocht naar gegevens die zijn theorie bevestigen, met name in het geval van de aanvalslust van middeleeuwse ridders. Deze gegevens bleken bovendien weinig betrouwbaar te zijn. Wat de zogenaamde primitieve samenlevingen betreft, heeft hij in het geheel geen bronnenmateriaal gebruikt. Zijn uitspraken over deze samenlevingen berusten uitsluitend op deductie: waar een staatsorganisatie ontbreekt of zwak is, moet de affekthuishouding weinig gedifferentieerd zijn. Dit standpunt bleek eveneens onhoudbaar te zijn, hetgeen ons op het derde punt van kritiek brengt, namelijk de geringe aandacht voor andere affektdempende mechanismen en instellingen, zoals de clerus en de steden in

West-Europa en ecologische omstandigheden en huwelijksarrangementen in schriftloze samenlevingen. In de vierde plaats onderscheidt Elias onvoldoende tussen verschillende betekenissen van beschaving en geweld. Uit historische en etnografische voorbeelden blijkt dat geweldpleging zeer goed kan samengaan met een hoge mate van affectbeheersing (zoals Elias ook al uit het *duel* in 19e-eeuwse Europese hofkringen had kunnen opmaken).

Ontdaan van etnocentrisme, aangevuld en gecorrigeerd, kan de civilisatietheorie van Elias niettemin goede diensten bewijzen. Ze maakt ons attent op de relaties tussen beschaving en macht. In vrijwel alle samenlevingen treffen we gedragscodes aan waarin mensen een onderscheid maken tussen meer en minder 'dierlijk', tussen meer en minder beheersing van hun 'dierlijke' kenmerken. Het is met behulp van deze culturele onderscheidingen dat mensen hun superioriteit symboliseren en rechtvaardigen.

Anton Blok

Lodewijk Brunt

1. Deze conferentie werd georganiseerd door de werkgroep *Figuratiesociologie* van de *Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging* op 17 en 18 december 1981 te Amsterdam. Voor een inleiding ter opening van deze conferentie, zie J. Goudsblom, Over het onderzoek van civilisatieprocessen, in: *De Gids* (1982), jrg. 145, no. 2, pp. 69-78. Voor besprekingen van deze conferentie, zie Lodewijk Brunt, De beginselen der sociologie, in: *Sociodrome* (1982), no. 1, pp. 13-15; en Nico Wilterdink, De civilisatietheorie in discussie. Opmerkingen bij een congres, in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (1982), jrg. 8, no. 4, pp. 571-91. In hetzelfde nummer van het *AST* zijn ook andere bijdragen aan de conferentie opgenomen.